

УДК 82.0 – 343'05

МІФОЗНАВСТВО ХІХ СТ.: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ, НАПРЯМКИ, ЗДОБУТКИ

Шадріна Т.В.

Актуальність. Міф – одне з найуживаніших понять сучасної культурної парадигми. Його еволюція відбувалась у тісному зв'язку із розвитком людського суспільства. Супроводжуючи людину на всіх етапах її історичного існування, міф повсякчасно набував різноманітних значень та інтерпретацій у залежності від вимог кожної конкретної епохи. Надзвичайно широке коло використання міфа для розв'язання величезної кількості соціальних та культурних колізій призвело до остаточної руйнації його термінологічних кордонів. Відтак, у сучасній науці міф є виключно багатогранним явищем, яке не вдовольняють жодні визначення, оскільки вони не вичерпують його сутності і не охоплюють увесь спектр його семантичних ознак.

Вступ до проблеми. У сучасному розумінні слово "міф" має два основні значення. Перше – це "давнє народне сказання про легендарних героїв, богів, походження явищ навколишнього світу, природи тощо" [2, с.654]. Це класичне визначення міфа є результатом наявності у свідомості людини поняття міфології античності. Інше значення в повсякденному вживанні – це "недостовірна розповідь, вигадка" [5, с.207]. Проте, безперечно, у сучасному вжитку семантичні межі слова сягнули до розуміння його не лише як "оповіді", але і як "способу мислення".

Велика кількість міфопояснювальних шкіл спричинила появу безлічі різноманітних поглядів на природу міфу. Якщо розглянути лише теорії ХІХ – ХХ ст., то виявиться дуже проблематичним скласти уявлення про сутність самого поняття. Хоча загальна картина розуміння міфа дослідниками цього періоду буде цілком зрозумілою.

Так, фрейдисти вважають, що міф – це "просто опис ритуалу" [цит. за 11, с.34]. Дюркгейм схильний розцінювати міф як "священну історію" [цит. за 11, 34]. Представник ранньої антропологічної школи Е.Ленг (Англія) визначає міф як "вид примітивної наукової теорії" [цит. за 12, с.33]. І це його положення в цілому відображає розуміння міфа дослідниками ХІХ ст.

Ф.Шлегель схиляється до розгляду міфології і поезії як єдиного цілого. За ним, "міфологія і поезія єдині і неподільні" [8, с.388]. Шлегель вважає, що його час – це час для створення нової міфології. "Нова міфологія має бути створена із найпотемніших глибин духу; це має бути найталановитішим із усіх творів мистецтва, адже він має охопити все інше, – нове вмістилище і посудину давнього споконвічного джерела поезії і сам нескінченний твір поезії, що має в собі основи всіх інших" [8, с.387].

Епоха романтизму ознаменувала нову сторінку у вивченні міфа. Виникнення численних протиріч у тогочасному суспільстві вимагало детального перегляду моральних та культурних цінностей. Стало зрозумілим, що попереднє трактування тих чи інших категорій і понять застаріло і потребує аналізу або навіть поновлення, пошуку інших рішень. Це стосувалось і міфотеорії, яка вже не була спроможна адаптувати застарілу інтерпретацію міфу і відтак потребувала нової. Романтичні погляди на міф істотно відрізнялись від доромантичних теорій і містили левну долю протиріччя у плані визначення предмета міфа.

Важливе місце у романтичній філософії міфа посідають концепції Ф.Шеллінга. Він відкинув ідею походження міфології, поезії та філософії від одного кореня і водночас висунув грандіозну гіпотезу походження міфа від одного божества (концепція монотеїзму). Міфологія є необхідною умовою і первісним матеріалом для будь-якого мистецтва [7, с.112]. Міфологія, за Шеллінгом, це універсум у собі, спосіб життя, який сам по собі є поезією і водночас матеріалом і стихією поезії [7, с.123].

Філософ визнає значимість символізму як принципу конструювання міфології в цілому. У межах міфології символізм є першоелементом [7, с.114].

Щодо співвіднесення міфа з мовою, у романтичному контексті це спостерігається лише в метафоричному, переносному смислі. Якщо торкнутись романтичного символізму, бачимо, що його "розмиті обриси" дають свободу для містичної інтерпретації символу.

Особливо слід відзначити праці німецького фольклориста Я.Грімма (наприклад, дослідження "Німецька міфологія", 1835). Цінною є думка Грімма про походження художніх жанрів. Так, автор говорить про міфологічне походження казки, епосу, легенди. Я.Грімм закладає також основи порівняльного методу. Останній передбачає порівняння давніх зразків культурної спадщини людства (у цьому контексті таким виступає міф) із сучасними художніми творами з метою виявлення загальних рис порівнюваних явищ. Отже, дослідник намагається знайти методологію визначення міфологічної основи в художніх творах. Іншими словами, йому належала одна з перших спроб відшукування слідів міфа в творах мистецтва – саме це пізніше стане основним завданням і метою міфокритичних досліджень.

Романтикам належала спроба визначення місця міфа у масштабі культурного надбання усього людства, відношення досліджуваного феномена до філософських, соціальних, історичних істин у соціально-культурному середовищі.

Протягом другої половини XIX ст. погляди на міф проловжували сутнісно змінюватись. Для мислителів цієї доби міф був філософським відображенням навколишнього світу: культурним феноменом, який проливав світло на тасмницю появи життя на Землі, рух зірок, сонця, місяця. Поступово зростала кількість "наукових" інтерпретацій міфу. Проте, слід зауважити, істотною помилкою цього методу можна назвати переконаність у фундаментальності і виключності такої характеристики міфу. Хибність цієї концепції підтверджується хоча б різноплановістю вживання того чи іншого міфа.

Слід зазначити, що, досліджуючи давню літературу, науковці XIX ст. прийшли до диференціації трьох основних жанрів давньої художньої творчості. Зокрема, англійський антрополог Дж.Фрейзер, продовжуючи справу Гердера, поділяв всі давні твори на міфи, казки і легенди.

Проблема зв'язку казки з міфом викликала безліч суперечок. Так, якщо В.Грімм вбачає у міфові основу, на якій пізніше утворились казка і епос, то згодом представник антропологічної школи Е.Ленг буде стверджувати зворотний зв'язок – первинність народної казки щодо міфа.

Міфологічна думка цієї доби приділяє увагу і взаємовідношенням понять „магія – міф”. І це цілком нове слово у вченні про міф. Магічна природа приписується не тільки примітивним міфам, вона покликана утверджувати силу людини, протилежну потенціалу богів, і у високорозвинених міфологіях.

У післяромантичну епоху спостерігається відхід міфології від поетичних інтерпретацій, давні тексти потрапляють у поле зору натурміфологів, які схилились більше до науки, ніж до поезії, і намагались представити міфи як свого роду поетичні описи природи: міфічні герої представлені у їх працях переважно уособленнями небесних світил або метеорологічних явищ. Натуралістична школа, на чолі якої стояв М.Мюллер, виникла у Німеччині у другій половині XIX ст. на романтичних засадах праці Я.Грімма „Німецька міфологія”. Серед видатних представників школи слід назвати В.Шварца, А.Куна.

МІФОЗНАВСТВО ХІХ СТ.: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ, НАПРЯМКИ, ЗДОБУТКИ

А.Губернатіса. Спираючись на досягнення порівняльно-історичного індоєвропейського мовознавства, натуралістична школа стала основним науковим опонентом антропологічної школи.

Особливої популярності у натурміфологів набула так звана солярна теорія, обґрунтована лідером школи М.Мюллером. Ототожнюючи головного героя кожного міфа з сонцем, а інших персонажів – з іншими світилами, ця теорія зводила образи будь-якого (не лише міфічного) твору до солярних символів. При цьому в етимології кожного міфічного імені натурміфологи намагались відшукати генетичний зв'язок зі спільним коренем, що у давній мові позначав „сонце”. Це, безперечно, призводило до невиправданого звуження тематичного діапазону міфології.

Втім, не всі натурміфологи дотримувались одностайної думки в плані трактування міфів. В той час як одні були переконані у солярності міфів (Мюллер), інші вбачали в них метеорологічні (грозові) узагальнення (Шварц, Кун), а деякі науковці наполягали на астральності або лунарності міфологічних текстів. Так, згідно із теоріями, які обстоювались прибічниками лунарної природи міфів, Гіацинт, убитий Аполлоном, виявився місяцем, затемненим сонцем, або Пенелопа та її залиціальники ототожнювались із місяцем і зірками відповідно [цит. за 4, с.11].

М.Мюллер розвивав також лінгвістичні концепції, започатковані Я.Гріммом. Дотримуючись методу етимологічних співставлень у межах мови давніх індоєвропейських міфів, лідер натуралістичної школи висунув лінгвістичну концепцію, згідно з якою міф утворився завдяки семантичній недостатності давньої мови („хвороби мови”). З огляду на незначний потенціал мовних засобів у словнику доісторичної людини абстрактні поняття позначались через конкретні ознаки за допомогою метафори; згодом, коли первісний смисл втрачався (а залишалось лише поняття), виникав міф. Так, санскритське слово Еос, на думку Мюллера, походить від кореня VAS, що означає „сяяти”. Первісне значення санскритського слова у трактуванні дослідника – „світанок”. Якщо враховувати, що більшість явищ неживої природи сприймалися первісними людьми як щось живе і активне, цілком закономірним було виникнення таких виразів, як „Еос будить усіх, хто спить”, „Еос встає з моря”, „сонце любить Еос” та ін. Відтак маємо типовий приклад переростання слова у міф. Оскільки первісне значення виразів з часом забувається, наступні покоління можуть сприймати їх буквально. А отже, Еос у білому вбранні і у фаєтоні, запряженому конем, сприймається вже не як світанок, а як олюднений образ нареченої.

М.Мюллер працював спочатку у галузі порівняльного мовознавства, пізніше переніс розроблену теорію і методику на міфологію. У результаті виникла нова наука – порівняльна міфологія.

На особливу увагу заслуговують погляди М.Мюллера на існування таємного і незрозумілого, наявного у міфологіях різних народів. Дослідник схильний відносити ці затемнені місця до „пережитків варварських часів”, що наближає його до антропологічних теорій ХІХ ст. Проте вирішення проблеми плутанини і незрозумілого в міфах М.Мюллер вбачає в етимологічному розшифруванні міфічних імен на противагу антропологам, які шукали пояснення у тотемізмі або ритуалах.

Англійська антропологічна школа (Е.Тейлор, Е.Ленг), на відміну від натуралістичної, шукала пояснення міфічному феномену не у недостатності первісної мови, а в еволюційному розвитку суспільства.

Е.Тейлор вважав, що релікти давніх цивілізацій становлять не лише специфічний приватний чи науковий інтерес, вони приховують у собі коди для розв'язування загадок сучасного та прогнозування майбутнього людини [13]. Це положення отримало назву „теорії пережитків” і стало одним із найвідоміших положень Е.Тейлора. Отже, за цією теорією, у свідомості сучасної людини існують певні пережитки, які для давньої людини були живим

словом. До таких рудиментарних залишків було віднесено і міф. У своїй основній праці „Первісна культура“ Е.Тейлор констатує, що для повного розуміння давнього міфа треба мати поетичне чуття. Отже, для Тейлора міфологія – це первісна філософія світу, не відокремлена, однак, від філософії. Особливість світобачення і міркування доісторичної людини крізь призму первісної поетичної уяви і призвели до утворення тих незрозумілих для сучасної людини, подекуди навіть ірраціональних, міфів. Обов'язковою умовою виникнення міфології є наявність у свідомості людини так званого творчого начала.

Інший представник англійської антропологічної школи Е.Ленг вважав, що „міфи – це продукт особливого виду мислення, майже вимерлого у цивілізованих рас“ [9, p.10]. І ця теорія є характерною для представника антропологічної школи. Основний науковий опонент Е.Ленга М.Мюллер підтримав такі погляди на міф, проте якщо останній визнає мову першопричиною такого виду мислення, то Е.Ленг схилився до визнання еволюційних змін суспільного життя і пережитків у вигляді міфологічних творів як результату цих еволюційних змін у суспільстві. Ленг пояснював „незрозумілий елемент міфів“ пережитками, які сучасна людина не усвідомлює через відсутність тих понять у сучасній свідомості, що були притаманні дикунам і спричинили виникнення цих затемнених місць.

Послугуючись антропологічною методологією, Е.Ленг намагався пояснити і проблему розповсюдження схожих мотивів у міфах різних народів. Так, він простежує сюжет про гігантську жабу у міфологіях географічно віддалених народностей. У вирішенні цього проблемного моменту він не пішов далі Е.Тейлора, який виходив із подібності ментальних процесів древніх.

На противагу Е.Тейлору, Ленг вважає міф не поетичним утворенням, а примітивною наукою. Він говорить про міфологічний спосіб мислення древніх. Відтак, завдяки анімістичним уявленням доісторичних людей і з'явилися міфи.

Антропологічні погляди на міф (головним чином – Е.Тейлора, Е.Ленга) знайшли своє подальше продовження у дослідженні Дж.Фрейзера „Золота гілка“ (1890). Фрейзеру належала спроба нової інтерпретації міфології і ритуалів, які супроводжували останню. Саме ця концепція співвідношення міфу і ритуалу лягла в основу створення англійської ритуально-міфологічної критичної школи літературознавства. Згідно зазначеної гіпотези, міф є словесним вираженням ритуалу, а останній своєю чергою – інсценуванням міфа.

Фрейзер підтримав „теорію пережитків“, започатковану Е.Тейлором, проте він у неї свої корективи: він протиставив анімізму магію як таку, що є більш віддаленою у часі. Таким чином, міф у Фрейзера виступає вигадкою, що покликана пояснити старі традиції, походження тих чи інших речей.

За спостереженням Дж.Фрейзера, у культурах різних народів світу були наявні ритуали, що відображали помирання божества, його відхід, відродження і повернення. Усі ці етапи „божественного“ існування, на думку Фрейзера, нагадували щорічне відмирання природи восени і відродження весною.

На ґрунті антропологічних досліджень (зокрема, Е.Тейлора, Е.Ленга, Дж.Фрейзера) на початку ХХ ст. виникла ритуально-міфологічна школа, яка здійснила спробу тлумачення художніх творів в літературі за допомогою ритуально-міфологічних теорій ХІХ ст.

Отже, серед провідних ідей, які виникли у період до ХХ ст. і які стали відправними для утворення сучасної міфокритичної методології, слід назвати такі: лінгвістична теорія виникнення міфів, поетизація міфів, „теорія пережитків“, теорія походження творів мистецтва від міфів, зв'язок міфа і ритуалу. Поняття „міф“ зазнало істотного розширення сфери вживання. Від визначення „алегоричне оповідання“ міф сягнув значення „примітивна наука“ і „первісна філософія“.

Висновки. Підводячи підсумок результатів діяльності міфопояснювальних шкіл ХІХ ст., цілком слушно буде зазначити, що незважаючи на відмінність наукових поглядів.

МІФОЗНАВСТВО ХІХ СТ.: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ, НАПРЯМКИ, ЗДОБУТКИ

дослідження ХІХ ст. знаменували початок нової ери у вивченні міфа. Дві основні міфознавчі школи з діаметрально протилежними поглядами – антропологічна і натуралістична – вперше розглянули міф з наукових позицій. Проте як антропологічна, так і натуралістична школи значно обмежували потенціал міфології, відносячи її лише до „пережитків”, „логічної помилки”, наївного донаукового відображення навколишнього світу.

Список літератури

1. Вейман Р. История литературы и мифология. Очерки по методологии и истории литературы / Пер. с нем. – М.: Прогресс. 1975. –С.260-290.
2. Новий тлумачний словник української мови / Укл. В.Яременко, О.Слипушко. – К.: Аконіт, 1999. – 911 с.
3. Стеблин-Каменский М.И. Миф. –Л.: Наука, 1976. – 103 с.
4. Уэллек Р., Уоррен О. Теория литературы / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1978. – 325с.
5. Фрейзер Дж. Дж. Золотая ветвь: Пер. с англ. – М.: ООО „Фирма” „Издательство АСТ”. 1998. – 784 с.
6. Шеллинг Ф. Философия искусства. – М.: Мысль, 1999. –608 с.
7. Шлегель Ф. Эстетика. Философия. Критика: В 5 т. – М.: Искусство, 1983. – Т.1. – 479с.
8. Lang A. Myth, Ritual and Religion. –Vol. 1. – London,1887. – 340 p.
9. Muller M. Natural religion. – London: Longmans Green and co., 1889. – 608 p.
10. Myth and literature. Contemporary Theory and Practice / Ed. By G.B. Vickery. – Lincoln: University of Nebraska Press, 1966. – 391 p.
11. Myth and method. Modern theories of Fiction/ Ed. J.E. Miller. – Lincoln: University of Nebraska Press, 1960. – 165 p.
12. Tylor E.B. Primitive culture. – V.2. – L., John Murray, 1871. – 453 p.

Поступила до редакції 14.02.2005 р.